

Кублій М. В.

ПИТАННЯ ПРОДУКТОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СКІФСЬКОГО ГОРОДИЩА СЕВЕРИНІВКА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОСТЕОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ¹ МАТЕРІАЛУ З РОЗКОПОК 2015 РОКУ

Статтю присвячено аналізу остеологічних решток з розкопок 2015 року городища скіфського часу поблизу с. Северинівка на Поділлі. Дослідження фауністичних решток проведено з метою визначення видового і породистого складу стада городища. Визначено роль мисливства в господарстві мешканців пам'ятки, а також місце кожного виду в забезпеченні городища м'ясними продуктами.

Ключові слова: остеологія, тваринництво, мисливство, продуктове забезпечення, порода.

Археологічні дослідження скіфського городища поблизу с. Северинівка у 2015 р. проводилися експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом Ю. В. Болтрика. У розкопі трапилося 1454 фрагменти кісток тварин, з яких виду належність вдалося визначити для 887 фрагментів. У процесі вивчення фауністичних матеріалів М. В. Кублій та кандидатом біологічних наук Є. Ю. Яніш отримано цікаву картину стану господарства мешканців городища.

Продуктове забезпечення городища Северинівка на підставі досліджень остеологічного матеріалу можна розділити на два блоки: перший – забезпечення тваринного стада кормами, другий – забезпечення населення м'ясом. Перший фактор чинить сильний вплив на другий і залежить від кліматичних умов, розташування городища, способу господарювання населення і його чисельності.

Так, у домашніх бика і коня на зубах є сліди гіпоплазії, причому в коня вони проявляються значно виразніше, ніж у биків. Такі сліди є явним свідченням частих проблем із раціоном тварин у молодому віці. Проте їх зовсім нема в малої рогатої худоби і свиней. Такий стан можна пояснити тим, що мала рогата худоба потребує значно меншої кількості продуктів, а також вона може випасатися на ділянках, на яких раніше вже паслися коні й корови, і споживати незначні залишки трави.

Серед представників малої рогатої худоби на пам'ятці трапляються як вівці, так і кози. Визначення вдалося провести на підставі наявності рогових стрижнів обох видів малої рогатої худоби, проте кіз було значно більше, ніж овець. Відомо, що вівці зазвичай випасаються на відкритих

ділянках, у той час як для кіз підходять закриті лісові ландшафти. Є підстави припускати, що навколо пам'ятки значні ділянки займав ліс, випасання в якому коней і корів неможливе. Відкритих ділянок було значно менше, причому частину з них населення використовувало для вирощування сільськогосподарської продукції. Свині, які належать до всеїдних тварин, могли вигодовуватися як за рахунок лісу (жолуді), так і за рахунок продуктів рослинництва.

Іншим фактором, який вказує на брак їжі для худоби, є значна частка кісток молодих особин. Серед остеологічного матеріалу молоді особини практично не трапляються або трапляються в малих кількостях, якщо продуктів для вигодовування тварин вистачає. Це пов'язано з тим, що для вигодовування великого поголів'я потрібна велика кількість сіна та соломи на зиму, аби утримувати увесь молодняк, яким стадо поповнилося поточного року. Через нестачу кормів восени забивали більшу частину молодих особин.

Серед молодняку значна частина належить малій рогатій худобі, де їхня кількість, згідно з дослідженими нижніми щелепами, становить майже половину (9 із 19) від усього поголів'я кіз і овець. Такий великий відсоток забитого молодняку сприяв збільшенню кормів для залишених особин, у зв'язку з чим у них не спостерігається гіпоплазії.

Із 111 фрагментів кісток свині домашньої 50 належить до нижніх і верхніх щелеп, а також окремих зубів. Слід зазначити, що саме ці кістки мають найкращу збереженість у порівнянні з іншими кістками скелета (за винятком таранних). Кістки посткраніального скелета мають надзвичайно сильну подрібненість, що може свідчити про добування із них кісткового мозку або ж

¹ Визначення кісток: М. В. Кублій, Є. Ю. Яніш.

просто подрібнення в процесі приготування їжі. Із 21 фрагмента нижніх щелеп свині домашньої 12 належало молодим або напівмолодим особинам, що становить 57 % від загальної кількості. Такий відсоток молодих особин може бути пов'язаний із забоем молодих самців, поки вони не досягли статевої зрілості, коли м'ясо набуває неприємного запаху. Не можна виключати і практику вимушеного забою напередодні зими через брак продуктів, оскільки в більшості виявлених особин проростав M2, що свідчить про вік 8 місяців. Якщо ж вираховувати відсоток молодих особин за співвідношенням усіх частин скелета, то частка їх буде значно меншою – усього 18,9 %. Таку значну різницю можна пояснити тим, що, по-перше, через брак епіфізних частин неможливо встановити вік особини, тож такі фрагменти були враховані як фрагменти дорослих особин. Іншим фактором могло бути погане зберігання молодих несформованих кісток. Окрім того, зважаючи на великий відсоток погризених фрагментів, кістки молодих особин значно м'якші й могли бути подрібнені собаками з подальшою втратою можливості їх визначення.

Висота в холці двох свиней, визначених за розмірами таранних кісток, становила 71,6 і 73 см, що відповідає породам зі скіфських городищ того часу [5; 7].

Кардинально протилежною є ситуація з кінцями. Зі 116 фрагментів кісток молодим належало лише 4. Мінімальна кількість особин коня становила приблизно 31 особину, або ж 15,8 % від мінімальної кількості всього поголів'я, або 13 % фрагментів кісток від загальної кількості визначених. Відомо, що коні доволі перебірливі в кормах, тому для їхнього утримання потрібно було використовувати найкращі відкриті території пасовищ. Дуже часто виникали проблеми з їхнім харчуванням, про що свідчить вказана вище гіпоплазія, а також наявність слідів запального процесу в особини з квадрата G71c h200, про що свідчить розширення частини коренів зубів на верхній щелепі.

Невелика кількість молодих особин коня означає, що забій молодняка був радше винятком, ніж правилом, і стадо коней вирощувалося насамперед для господарських потреб, а не заради м'яса. Підтвердженням цього є наявність І фаланг (3 із 5) із вторинним розростанням кістки і великою кількістю отворів для проходження кровоносних судин, що свідчить про вирощування коней з метою використання їх як тяглової сили або для інших важких робіт. Проте з досліджених двох п'ясткових кісток одна мала індекс тонконогості 14,06 % (співвідношення довжини до ширини

діафізу), а інша – 15,5 %. Згідно з отриманими даними, перша особина була тонконогою, а друга напівтонконогою [1]. Такі породи коней зазвичай використовуються як скакові, оскільки для виконання важких робіт найкраще підходять товстоногі породи. Проте попередні дослідження коней скіфського періоду, описані в працях Н. Тимченко, вказують, що середнім значенням індексу тонконогості було 15,2 %, що абсолютно відповідає даним із Северинівського городища. Якщо вирахувати їхню висоту в холці, то ці дві особини сягали 136,7 і 135,5 см. Якщо ж взяти до уваги довжину променевої кістки із квадрата G71c h250, яка становить 300 мм [6], то висота коня сягала 130 см. Плесно із квадрата G71a h200 дає висоту 136,6 см [4]. Усі ці розміри коней перебувають на межі між малорослими і середньорослими, що не відповідає використанню їх як коней для виконання важких робіт [2].

Проте м'ясо коней, як і інших видів тварин, вживали в їжу. Однак їх забивали в зрілому віці, найвірогідніше, тоді, коли вони переставали бути корисними в господарському використанні. Свідченням цього є наявність надрізів і надрубків, а також сильна фрагментованість трубчастих кісток. Винятком є променева кістка із квадрата G71c h250, яка має повну збереженість без будь-яких слідів ножа або знаряддя для рубання. Проте на ній є сліди від погризів собак, а також вона була знайдена поміж інших кухонних решток, що виключає інакше використання особини коня, аніж як з харчовою метою.

Окрім власне кісток собак, свідченням перебування цього виду на пам'ятці є ціла низка слідів від їхніх погризів на кістках інших тварин. Такий стан речей можливий лише в разі належності всіх погризених кісток до кухонних решток. Проте і кістки собак також належать до кухонних решток. Одне з ребер містить ряд надрізів, які явно вказують на цілеспрямоване розділення туші тварини. Подібне використання собак спостерігається і в Ольвії. Тож уживання собак у їжу було не одиничним випадком на території України в ті часи.

Серед усіх досліджених фрагментів кісток собакам належало 27, що становить 3 % від визначених фрагментів і 1,85 % від загальної кількості. Проте частина тварин могла й не потрапити в кухонні рештки, тому можна припустити, що їхній відсоток був значно вищий. Із трьох особин, визначених за знайденими нижніми щелепами, одна була молодою. Двоє старших належали до різних порід – великого розміру і дрібного розміру, що вдалося встановити за довжиною альвеолярного ряду.

409 фрагментів невизначених кісток великих тварин можна пропорційно розподілити між биком домашнім і конем. У такому випадку можна припустити, що бику домашньому ще належить 298, а коню 111 фрагментів.

По дрібних кістках невизначеними залишилися 105 фрагментів. Якщо пропорційно розподілити їх між малою рогатою худобою, свинею домашньою, кабаном і собакою, то малій рогатій худобі могло б належати ще 66 кісток, свині домашній – 26, 7 – кабану і 6 – собаці.

12,5 %) і собака (27, або 3 %). Проте, окрім домашніх тварин, серед остеологічних решток були й кістки диких. Це кабан (29, або 3,27 %), бобер (3, або 0,33 %) і олень (1, або 0,11 %) (табл. 1, 2).

Серед кісток кабана 14 із 29 належали явно молодим особинам. Усі 9 фрагментів черепа належать молодим особинам. Решта кісток, які зазначені як дорослі, можуть так само належати молодим особинам, але у зв'язку із сильною фрагментацією втрачено ті ділянки, за якими можна було б точно встановити вік. Проте можна припустити, що

Таблиця 1. Визначені фрагменти кісток

	Бик домашній	МРХ	Кінь	Свиня	Кабан	Собака	Бобер	Олень	Птахи	
Фрагменти черепа	14	4	5	5	9					
Роги	7	5								
Носова	4									
Під'язикова		2								
Верхня щелепа	9	6	1	12	4					
Нижня щелепа	30	19	11	21	3	4	1			
Зуби	37	29	16	17	3	4				
Хребці	27	19	3							
Ребра	48	52	14	8	2	11				
Лопатка		14	1	8	1	1				
Плечова	24	29	3	8	1					
Променева	15	23	13	3	1	1				
Ліктьова	3	3	1	2	1					
Тазова	4	9		1		1		1		
Стегнова	9	26	12	4			2			
Велика гомілкорова	17	26	7	9	1	1				
Мала гомілкорова				3		1				
П'ятова	6	4	3							
Таранна	7	3	2	2						
П'ясток	7	7	5		2	1				
Плесно	9	5	3	2	1	1				
Кістки суглобів	14		5							
I фаланга	12	1	5	4						
II фаланга	5	1	1	2						
III фаланга	4		5							
Кіготь						1				
Інші									1	
Всього	312	287	116	111	29	27	3	1	1	887

Таблиця 2. Невизначені фрагменти кісток

Великі тварини	Дрібні тварини	Інші	Всього
409	105	53	567

За кількістю кісткових решток серед домашніх тварин перше місце посідає бик домашній (312 фрагментів, або 35,17 % від визначених кісток), далі йдуть мала рогата худоба (287, або 32,35 %), кінь (116, або 13 %), свиня (111, або

абсолютна більшість забитих на стоянці кабанів була молодого віку. Те саме стосується і бобрів – усі три кістки належать молодим особинам. Дві стегові кістки мають неприрошені епіфізи, а в зубів на нижній щелепі не повністю зарослі канали. Єдиним фрагментом, який належить оленю, є фрагмент його тазової кістки. Таким чином, це свідчить про те, що олень був впольований і спожитий у їжу.

Співвідношення домашніх тварин до диких становить 96,17 % до 3,73 %.

Таким чином, на пам'ятці за кількістю визначених фрагментів перше місце посідав бик домашній, на другому була мала рогата худоба, на третьому – кінь. Далі по спадній ідуть свиня домашня, кабан дикий, собака, бобер і олень. Проте якщо визначити кількість м'яса кожної тварини, то співвідношення буде інакшим. Можна припустити, що із середньостатистичного бика домашнього можна отримати 150 кг м'яса, із кози

і вівці – по 20 кг, коня – 122 кг, свині – 80 кг. Серед диких тварин показники приблизно такі: олень – 125 кг і дикий кабан – 125 кг [3]. Таким чином, основною м'ясною твариною був бик домашній, на другому місці – кінь, на третьому – свиня, на четвертому – мала рогата худоба, потім – кабан дикий. Проте таке припущення можливе за умови, що всі тварини забивалися в дорослому віці і що кількість фрагментів кісток пропорційно сходилася з кількістю поголів'я тварин.

Список літератури

1. Браунер А. А. Материали к познанию домашних животных России. 1. Лошадь курганных погребений Тираспольского уезда, Херсонской губернии / А. А. Браунер. – Одесса, 1916. – (Записки Общества сельского хозяйства Южной России. Т. 86).
2. Громова В. И. История лошадей (рода Equus) в Старом Свете / В. И. Громова. – Ч. 1. – М.–Л., изд. и 2-я тип. изд-ва АН СССР, 1949. – 375 с. ; Ч. 2. – М.–Л., изд. и 2-я тип. изд-ва АН СССР, 1949. – 164 с.
3. Тимченко Н. Г. К истории охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье) / Н. Г. Тимченко. – К. : Наук. думка, 1972. – 204 с.
4. Топачевський В. О. Фауна Ольвії / В. О. Топачевський // Збірник праць зоологічного музею. – 1956 – № 27. – С. 61–130.
5. Цалкин В. И. К истории млекопитающих Восточно-европейской лесостепи / В. И. Цалкин // Бюллетень МОИП, отдел биологический. – М., 1963. – Т. 68, вып. 2. – С. 45–62.
6. Driesch A. A Guide to the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites / by Angela von den Driesch. – Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, 1976. – 137 p.
7. Teichert M. Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bivor und frühgeschichtlichen Schweinen / M. Teichert // Kühn-Archiv. – Berlin, 1969. – № 83/3. – S. 237–292.

M. Kublii

THE QUESTION OF FOOD SUPPLY OF SEVERYNIVKA FORTIFICATION ACCORDING TO THE RESULTS OF OSTEOLOGICAL ANALYSIS OF MATERIALS FROM THE 2015 EXCAVATIONS

This article offers an analysis of the osteological material that was found in Severynivka in 2015. In the whole, we have researched 1,454 fragments of bones, only 887 of which have been defined. The material provides an evidence to infer two factors: what kind of provision domestic animals ate and what kind of animal meat people consumed.

It was discovered that horses' and cows' teeth had hypoplasia. It proves that in the young period of life they did not have enough food. Small cattle and pigs did not have hypoplasia. It can be explained by the facts that small cattle needed less provision, and they could graze on the same territories where horses and cows had been grazing before. Also goats could graze in forests. Pigs as omnivorous could eat various food, including acorns from the forest. It means that there was a great amount of forests around the settlement. Also the number of young animals points on the lack of provision. The dissemination of bones shows that they were the kitchen remains. Only horses are an exception.

The breeds of horses were various. A herd of horses included thin legged and middle legged animals. Their height reached about 130 to 136.6 cm. Except for the dog bones, sometimes there could be recognized marks of the dog teeth on other animal bones.

The greatest amount of bones belonged to cows. The next positions took small cattle, horses, domestic pigs, wild boars, dogs, beavers and deer. It is possible to assume that an average cow gave 150 kg of meat, sheep and goat – 20 kg, horse – 122 kg, domestic pig – 80 kg, deer – 125 kg, and wild boar – 125 kg. Therefore cows were the main meat animals in Severynivka settlement.

Keywords: osteology, animal husbandry, hunting, food provision, breed.

Матеріал надійшов 04.05.2016